

VAPAAAN SIVISTYSTYÖN AJAT JA PAIKAT

SUVI SAVINIEMI, JENNI PÄTÄRI, ANJA HEIKKINEN
TAMPEREEN YLIOPISTO, ETUNIMI.SUKUNIMI@TUNI.FI
KASVATUSHISTORIAN JA -FILOSOFIAN KESÄPÄIVÄT, OULU 11.–12.6.2019

Vapaan sivistystyön mallitarina: kansakunnan ja kansallisvaltion rakentamisprojekti

Onko kyse myös kansallisvaltion yläpuolisista ja alapuolisista ”projekteista”, joissa vapaan sivistystyön tarkoituksia ja keskeisiä käsitteitä – kansa, kansalaisuus, sivistys, sivistystyön vapaus – on muotoiltu?

Suvi Saviniemi: Alueelliset ja kansalliset tavoitteet kesäyliopiston koulutustehtävän suuntaajana

Jenni Pätäri: Työteliäät turpeenpuskijat ja aikuiskasvatuseritykset Euroopan periferiassa

Anja Heikkinen: Kansa ja sivistys paikallis-planetaarisina ohjelmina?

Diskussantti: Risto Ikonen, Itä-Suomen yliopisto

SUVI SAVINIEMI: ALUEELLISET JA KANSALLISET TAVOITTEET KESÄYLIOPISTOJEN KOULUTUSTEHTÄVÄN SUUNTAAJINA

GRADUTUTKIELMAN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSASETELMA

- Tutkimusaiheen taustalla henkilökohtainen kiinnostus kesäyliopiston taustoihin ja rooliin aikuiskoulutusjärjestelmässä, lisäksi pyrkimys täydentää kesäyliopistoja käsittelevää perustutkimusta
- Tutkimuskysymykset:
  - 1. Millaisten vaiheiden kautta kesäyliopistojen tehtäväkuva on muotoutunut?
  - 2. Miten poliittiset linjaukset ovat vaikuttaneet kesäyliopistojen koulutustehtävän muotoutumiseen?
- Tutkimusotteena kasvatuksen historian tutkimus, analyysimenetelmänä tulkitseva politiikka-analyysi
- Tutkimusaineistona erilaiset kirjalliset lähteet ja dokumentit: aiempi tutkimus, kesäyliopistohistoriikit ja komiteanmietinnöt, lisäksi yksittäisten kesäyliopistojen toimintasuunnitelmat, toimintakertomukset ja kokouspöytäkirjat
- Julkaistaan lähiaikoina Tampereen yliopiston julkaisuarkistossa: tampub.uta.fi

KESÄYLIOPISTOJEN TEHTÄVÄKUVAA SUUNTAAVAT ALUEELLISET TAVOITTEET JA KANSALLISET TAUSTAT

- Kesäyliopiston synty 1912: Lähtökohdat yliopiston asemaa ja sivistystehtävää muotoilevissa aatteissa ja tavoitteissa
  - Yliopiston laajennusliike yliopistollisen kansansivistystyön taustalla, kansanvalistusaatteen kasvu Suomessa
  - Suomenmielisen tiedeyhteisön kieli- ja kulttuuripoliittisten kamppailujen tuloksena yliopistosta itsenäinen ja paikallinen kesäyliopistolaitos
- Maanlaajuisen kesäyliopistoverkoston muodostuminen 1950-1960-luvuilla: Kesäyliopistot maakuntien kehittäjinä ja koulutuksen alueellisen saatavuuden parantajina
  - Kesäyliopistojen perustaminen kaupunkien ja korkeakouluyhdistysten ajamina
  - Kesäyliopistojen merkitys alueellisen korkeakoulupolitiikan edistäjänä
- Avoimen yliopiston järjestelmän organisointuminen 1970-1980-luvuilla: Kesäyliopistot kansallisen aikuiskoulutusjärjestelmän rakentamisen jaloissa
  - Kesäyliopistojen ja täydennyskoulutuskeskusten väliset työnjaon kiistat, kesäyliopistojen sivuuttaminen koulutuspoliittisissa linjauksissa
  - Kesäyliopistotoiminnan laajentuminen uusille koulutusaloille
- Kesäyliopistotoiminnan perustaksi laki vapaasta sivistystyöstä 1998: Alueellisen koulustehtävän nojautuminen koulutuspoliittisiin tavoitteisiin
  - Kesäyliopistoille lakisääteinen koulustehtävä ja rahoitusperusteet, lisäksi sitouttaminen kansallisiin arviointi- ja kehittämishankkeisiin
  - Poliittisten tavoitteiden vahvistunut vaikutusvalta kesäyliopistotoiminnan suuntaamiseen

YHTEENVETO: KESÄYLIOPISTOT ALUEELLISTEN JA KANSALLISTEN TAVOITTEIDEN RISTIVEDOSSA

- Kesäyliopistojen toiminnan taustalla on ennen kaikkea ollut kyse alueellisista tavoitteista, vaikkakin myös kansalliset ja ylikansalliset aatteet ja poliittiset linjaukset ovat vaikuttaneet toiminnan suuntaamiseen
- Lainsäädännöllisen aseman saamisen seurauksena kesäyliopistojen tulee muotoilla toimintaa ja tavoitteita myös kansallisten tavoitteiden mukaisesti → toisaalta kansallinen koulutuspolitiikka myös asettaa oppilaitoksille toimintaedellytykset
- Onko kansallinen koulutuspolitiikka syrjäyttämässä alueelliset tavoitteet? Unohdetaanko nykyisissä kansallisvaltiollisissa tavoitteissa paikallisten toimijoiden ja tavoitteiden merkitys?

JENNI PÄTÄRI: TYÖTELIÄÄT TURPEENPUSKIJAT JA AIKUISKASVATUSPYRKIMYKSET EUROOPAN PERIFERIASSA

Väitös: Kansa, sivistys ja kansansivistysopin tiedontahto

Pääkysymykset:

1. Miten kansansivistystyö ja kansansivistys opillistui ja tieteellistyi? Miten ja mihin oppi- ja tieteenalaa tuotettiin ja käytettiin?
2. Miten kansa, kansansivistys ja kansansivistystyö otetaan tiedon kohteeksi? Miten kansaa ja kansansivistystä säädellään tiedon kohteena?

Aineisto

Pääaineisto: kansansivistysopin opinnäytteet (n = 50). Ajanjaksolla ilmestynyt 1 väitös + 49 erikoistyötä/pro gradua (24/50 naistutkijaa).

Kansansivistysoppia/vkst:n opillistamista käsittelevä lehti- ja vuosikirjakirjoittelu 1916–66.

- Kansanvalistus-lehti (1916–1921), Kansanvalistus ja Kirjasto-lehti (1921–48), Kansansivistys-lehti (1948–54) + Kansansivistysopillisen Yhdistyksen vuosikirja (1940–1966).

Kansansivistysopin tutkintovaatimukset ja opetusohjelmat ajanjaksolla 1928–66.

Lähestymistapa yhdistelee "genealogista käsitehistoriaa", refleksiivistä historiallista realismia (Foucault 1980, 1995, 1998ab; Koselleck 1985; Dean 1994; Helén 2005; Narotzky 2007).

- Historian kerroksellisuus ja kso:n + vkst:n tiedontuottamisen ohjelmallisuus eli pyrkimys muuttaa ihmistä ja yhteiskuntaa tietynlaisiksi.
- Näkyväksi kansansivistysopillisen menneisyyden ajattelun ja toiminnan tapoja, joiden varaan tai joiden hylkäämisen varaan aikuiskasvatuksen ja vapaan sivistystyön nykyisyys on osin rakentunut. → Vaihtoehtoiset tulkinat.

Lähtökohtia

- Tieteen ja käytännön vastakkainasettelun/katkoksen haastaminen.
- Aikuiskasvatustieteen "kansattomuuden" haastaminen: kansan ja aikuisen katkos ja sen problematisointi; vastaavasti sivistyksen ja kasvatuksen välisen katkoksen problematisointi.
- "Reaalihistoriallisen" tutkimuksen puute ja sen seuraukset.
  - aikuiskasvatustieteen tiedeperustan ja itseymmärryksen vahvistaminen.
  - vapaan sivistystyön itseymmärryksen ja kansalaissivistystehtävän vahvistaminen.

VAPAAN KANSANSIVISTYSTYÖN OPILLISTUMISEN SOSIALIDEMOKRAATTINEN VALTAVIRTA JA SEN ALKUVAIHEEN KERROKSELLISUUS

I Kansallinen (1910-40-luvulta)

- Vkst:n opillistuessa vahva kiinnittyminen kansalliseen sekä kansanvallan rakentamiseen.
- Tieteenomaisuus, omaehtoisuus (ja -kohtaisuus) sekä harrastuksen herättäminen täsmensivät yhteiskunnallista kasvatus erityisesti vapaan kansansivistystyön tehtävänä ja nimenomaan aikuisten kasvatuksena
- Erilaiset aatteelliset-ideologiset lähtökohdat sivistyksen, kansalaistoimijuuden ja hyvinvoivan kansanvallan edellytys.
- Päivän polttavia kysymyksiä käsitellään niiden valossa vkst:n piirissä, opitaan "kriittilliseksi kansalaisiksi".

Kansanvalta ja tieteenomaisuus ajatusten koetteluna

...lähdeittävä siitä, että yhteiskunnallisen opetuksen päämääränä ei voi olla määrätynmielisten oppilaiden kasvattaminen. ...mielipiteet varsinaisesti muodostuvat elämän vaikutuksesta eivätkä kouluopetuksen tai valistustoiminnan kautta. Elämänkysymyksistä, kansalaiskysymyksistä kaikki eivät ajattele samalla tavalla. Kokemukset, elämänolot, luonteet tekevät ihmiset keskenään erilaisiksi. Ne määräävät ihmisten mielipiteitä enemmän kuin tietopuolinen harkinta ja valistus.

...Elämänratkaisu ei ole enää vain olojen mukaan sokeasti omaksuttua, vaan muodostuu selvä käsitys siitä, miksi toisista asioista kansalaiset ovat yksimielisiä, mutta toisista eri mieltä.

...Ehdotonta puolueettomuutta tai värittömyyttä ei ole olemassa. ...Näin tunnustetaan valistustyön vapaus ja arvo.

(Castrén 1919, 90–93; myös Castrén 1924; 1930; ks. myös Vuorenrinne 1942, 32–33; Oittinen 1943, 39; Harva 1943b, 160–161; Harva 1948b, 38).

2 ”Yläpuolinen”

- IIMS:n jälkeiset tieteellistymis-/edistyspyrkimykset – adult education
- Vkst:n ja kso:n vakiintuessa opillistumisen yhteys käytäntöön, paikalliseen ja kansalliseksi nähtyyn kääntyy etäisyyden ottamiseksi siihen.
- Tieteellisen luonteen legitimointi – kansainväliset mallit (erit. Englanti, ”Ameriikka”, Saksa, Ruotsi, Tanska).
- Kansasta ja sivistyksestä aikuiseen ja kasvatukseen; esim. Harva: yleisinhimillinen ihmisen parantaminen, kristillis-siveellinen ihmisyys.
- Omakohtaisuus ja -ehtoisuus irrotetaan aatteellisesta ja poliittisesta.

Esim. periferiapuhe – kansallinen näyttäytyy taantumuksellisenä

Maamme seuraa kulttuurin yleisiäkin valtavirtauksia hitaammin kuin toiset kehittyneemmät ja lähempänä kulttuurikeskuksia sijaitsevat maat. Uudet aatteet, sivistykselliset virtaukset ja henkisen kehityksen suunnat tulevat maassamme usein vasta myöhään tunnetuksi ja alkavat saada jalansijaa vasta sitten, kun kehittyneemmät maat ovat ne jo täysin omaksuneet. (Vilho Malkki 1941, 15; myös esim. Huuhka 1961, 58.)

Kansanvalta vs. poliittinen aatteellisuus ei-sivistyksellisenä järjestödiktatuurina

Syy järjestödiktatuuriin on elämän politisoituminen yhdessä sen seikan kanssa, että poliittinen työväenliike on jakaantunut eri suuntiin, ennen kaikkea sos.dem. ja kommunistiseen. Työläistä ei ainoastaan painosteta liittymään työväenliikkeeseen, vaan häntä revitään eri suuntiin järjestöjen välillä.

...On tietenkin selvää, että demokratia ei ole mahdollinen ilman laajojen väestöpiirien osallistumista poliittiseen elämään, ja että tämä taas ei ole mahdollista ilman järjestöjä. ...mutta juuri järjestön kautta alkaa yhteiskunnassa kasvaa diktatorista henkeä, joka saattaa tehdä lopun demokratiasta. Demokratia vaatii kansalaisilta poliittista aktiivisuutta, mutta voimakas poliittinen aktiivisuus saattaa johtaa totalitarismiin.

...Kulttuurimme ja yhteiskuntamme tarvitsee vilpittöntä, humanistista totuuden etsimistä. ...arvoratkaisumme perustuvat viime kädessä uskoon ja vain uskon varaan rakentuu meidän aatemaailmamme, jota voimme sanoa myös maailmankatsomukseksi. (Harva 1961, 29–41.)

3 ”Alapuolinen”

- Vahva valtiojäsenyyteen perustuva hyvä kansalaisuus vs. esim. talonpoikainen sivistysliike ja paikallisuuden merkitys. Kansallisella erityisyydellä arvoa – ”kansojen laajojen kerrosten” ja niiden sivistystyön erityisyydellä ei niinkään?
- Esim. Santeri Alkio (1919/1911): Puolustaa talonpoikia, joiden aseman näkee alisteiseksi sosialidemokraattiselle sivistyneistölle. ”Kulttuuriyhteiskunta” sortaa maalaisväestöä ja mitätöi kaikenlaisen luonnollisen maahenkisen elämän ja sen kasvun mahdollisuudet.

Vaihtoehto valtavirralla ja valtavirran kritiikki

...sukeutuu se kansanvallan irvikuva, josta englantilainen Spencer lausuu: ”uusi kansanvalta on vain vanha itsevaltius (despotia) toisessa hahmossa.”

...Ei ainoastaan sosialidemokratia, joka suorastaan määrätietoisesti itsessään kyllä suureksi osaksi oikeutettujen luokkaetujen tavoittelemiseksi empimättä kehittää sitä kansanvallan irvikuvaa, josta edellä puhutaan, mutta myöskin muut piirit meillä tarvitsisivat kansanopiston puolelta selvästi tajuttua kasvatuksellista vaikutusta sen ylemmän kansallisen yhteistunnon kehittämiseksi. (Niilo Liakka 1919, 52.)

Mitä opillistumisen kerrokset ilmentävät?

- Tarjoili tietynlaiset käsitteelliset työkalut käytäntöön ja politiikkaan (miten kansaa, kansakuntaa ja kansalaisuutta määritellään):
  - Yhteiskunnallinen kehitys (mm. jo suurlakko, äänioikeus...) kyseenalaisti epäpoliittisen kansakäsityksen (esim. Heikkinen 2011) ←→
  - Aatteellis-ideologista ja käytännöllistä aletaan siivota ulos tieteellisestä sekä sivistystulkinnasta (osa sos.dem. yhteiskuntajärjestyksen tuottamista ja moraalisaatetyä, esim. Koski 2011).
  - Niihin kiinnittyvä kansalaistoimijuus alkaa hapertua vkst:ssä.
  - Valtavirtatulkinta alkaa peittää aatteellisuutta vkst:n lähtökohtana. Heijastui myös vkst:n käytäntöön ja sen kansalaiskasvatukseen.
- **Vaihtoehto** (ammentaminen esim. ”alapuolisesta”; kansalaistoimijuuden ja ympäristökriisin kannalta)?
tietäminen ja sivistys vuorovaikutuksessa sen ympäristön kanssa, jossa elämme.

ANJA HEIKKINEN: KANSA JA SIVISTYS PAIKALLIS-PLANETAARISINA OHJELMINA?

Institutionalisoituvan – nationalistisen ja keskiluokkaistavan – vapaan (kansan)sivistystyön perspektiivi kääntyi 1910-luvulla niin kansainvälisestä kuin paikallisesta kansallisvaltiolliseen

- Demokratian ja solidaarisuuden ihanteet alkoivat rajautua tarkoittamaan kansallisvaltiota
- Paikallisuus alkoi tarkoittaa kansallisvaltioyhteiskunnan ja kansallisen talouden rakentamista heikentävää taantumuksellisuutta ja separatismia; kansa kansanryhmät ylittävää kokonaisuutta
- Sivistyksen tuli edistää kansallisvaltiollista yhteistä hyvää; yksilöllisen sivistymisen ja kansakunnan sivistymisen tuli tukea ja ruokkia toisiaan
- Vapaan sivistystyön kehkeytyminen nivoutui yleisempään poliittiseen, taloudelliseen ja sosiaaliseen kansallisvaltiolliseen sisäänpäinkääntymiseen – oikeutuksena radikaalien vastakkainasettelujen ja niin ylikansallisen sosialismin kuin äärioikeistolaisen totalitarismin torjuminen
- Sosiaalisen ja sivistyksellisen sisäinen yhtenäisyys tuki kansallisvaltiollista itsenäisyyttä ulkoisesti riippuvaisen talouden ja politiikan oloissa

---

”Minulla ei ole täällä mitään vaikutusvaltaa, täällä ei ole mitään intoa, mitään henkisiä pyrintöjä... Minä en viihdy tässä ummehtuneessa elämässä... Täällä maalla on kaikki eteenpäinmeno mahdoton; minä jään vähitellen kaikesta jäljelle ja muutun hedelmättömäksi olenoksi, josta ei ole kenellekään mitään hyötyä... Sitä juuri mahtoi Snellman tarkoittaa, kun hän sanoi: niitä on ihmisiä, jotka tyytyvät kysymykseen, kasvaako tämä tai tuo kukka tunkiolla vai tunkion vieressä, ja jotka ovat valmiit unohtamaan aatteiden korkean taivaanlaen... hän tahtoi näyttää, että hän vielä voi vapautua tuosta pikkumaisuudesta” (Järnefelt 1893, 69–70).

”Olli oli pilkannut isänmaallista innostusta... se kaikki vie kansalliseen itserakkauteen ja luo ihmisiin inhottavaa bismarckilaista henkeä, semmoisiinkin pikkukuherröihin kuin kansakoulunopettajat ovat” (emt, 92).

”Tehdä itsensä tarpeelliseksi! Semmoisella mielellä hän ei ollut koskaan tehnyt täyt’ muulloin kuin juuri täällä maalla. Sillä siellä suuressa maailmassa, jossa ei ollut nykyhetkeä, siellä oli kaikkea toimintaa johtanut tulevaisuuden kuvan kangastus” (emt. 145).

”Itsenäisyysajalla kansallisuusaate vääristyy ahtaaksi kansalliseksi suvaitsemattomuudeksi, patentti-isänmaallisuudeksi, poliittisesti tarkoituspäiseksi heimoharrastukseksi, suursuomalaiseksi lilliputti-imperialismiksi; tämä kansallismielisyys mittaa ihmisten kansalaispätevyyden sillä, miten pohjattomasti he kykenevät vihaamaan – vihaamaan ruotsalaisuutta, vihaamaan ennen kaikkea venäläisyyttä, perivihollista, kuten sanottiin.” (R. Palmgren 1948.)

KANSALLISVALTION YLÄ- JA ALAPUOLISIA TARJOUKIA → MUUNTUMIA?

ALAPUOLISET PROJEKTIT

Sivistystyö territoriaalisena (kylä, kunta, maakunta) ja maahan/ympäristöön kiinnittyvänä itsekasvatuksena (keskinäissuhteet, viisaus, elinkeinojen edistäminen: kansaisuus, maahenkisyys) – sivistäjien velvollisuutena kotiseutua/isänMAA:ta kohtaan, Järnefelt, Alkio, Liakka (Rauhala 1928, Kaukovaal 1931)

- Mutta: kansallinen eheys, pohjoisuus

Osuustoiminnallinen sivistystyö paikallisen ja kansallisen talouden yhdistävänä itsekasvatuksena, Gylling?, Liakka, Gebhard, Inkilä...

Sosialistinen agitaatio paikallisten osallisuus- ja tasa-arvokamppailujen oikeuttajana: maanjako (torpparit ja maatyöläiset), tehdastuotannon ja tuottojen omistus (tehdastyöläiset) (Peltonen 2002, Kettunen 2015, Vahosalmi 2017, Aalto 2018)

Työväensivistystyö ”kansallisen työväenkulttuurin” ja kansallisen ”yhteiskunnallistumisen” edistäminen (sosialidemokraattisen) työväenliikkeen etujoukon missiona, Voionmaa, Oittinen, Tanner...

AY-sivistystyö ay-liikkeen kansallisen (paikallisen ylittävän) aseman ja vaikutuksen mahdollistajana, Vuori... (Teräs 2001, Tuomisto 2015)

SEURANTALOT!

YLÄPUOLISET PROJEKTIT

Sivistystyö yleisinhimillisen kristillisen-siveellisen tietoisuuden ja elämänmuodon edistämistä yksilössä ja yhteisössä – irtautumista agraarisesta raakuudesta (luontomaisuudesta=syntyisyydestä), takapajuudesta ja paikallisuudesta (esim. Kokko 2016)

- Mutta: paikallisten tai kansallisten taloudellisten olojen kehittäminen

Sivistystyö kulttuurikansaksi kohottamisena (etevimmän eurooppalaisen/länsimaisen opillisen, taiteellisen, ”tavallisen” sivistyksen tasolle), Snellman, Castrén, Voionmaa...

- Mutta: paikallisten, kansallisten ja KANSAKUNNALLISTEN hierarkioiden oikeuttaminen

Marxilainen/kommunistinen sivistystyö työväenLUOKAN kansainvälisenä kamppailuna kapitalistisen tuotanto- ja yhteiskuntajärjestelmän muuttamiseksi, Kuusinen, Gylling, Sirola, Wiik...

Kansainvälinen solidaarisuus- ja rauhantyö, radikaali nuoriso-, opiskelija- ja kulttuuriliike...

KANSAN/KANSALAIKUUDEN, DEMOKRATIAN JA SIVISTYKSEN (SIVISTYSTYÖN?) PAIKALLIS-PLANETAARINEN PERSPEKTIIVI – JATKUUKO NATIONALISTINEN PROJEKTI?

- Onko vapaasta sivistystyöstä tullut osa KANSALLISTA, EU:n ja OECD:n linjaamaa koulutuspolitiikkaa ja eri politiikkasektorien toimeksiantojen toteuttaja: kansallisen hyvinvoinnin, talouden, osaamisen edistäminen globaalissa markkinataloudessa? (esim. lainsäädäntö, rahoitus)
- Paikallisuuden, maapalloisuuden ja kansallisvaltiollisen suhteiden historiallisuus sivistyksen ja sivistystyön ajattelemisessa: onko sivistys(työ) koskaan ollut (vain) kansallisvaltiollista, miten kansallisvaltio asettuu ihmiskunnan (kulttuurievoluution) aikojen ja paikkojen viitekehykseen?
- Kulttuurievoluution paikallisen ja planetaarisen vastavuoroisen yhteyden näkyväksi tekeminen → kysymys kansan, kansalaisen, demokratian, oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon ihmiskeskeisten (luontomaisuudesta kohoamisen) tekemisen suhteesta ei-ihmisen todellisuuden paikalliseen ja planetaariseen muutokseen
- Tieteen ja tutkimuksen paikallis-planetaarisen paikan historiallistaminen → osa sivistystyön kriittistä itseymmärrystyötä, osa paikallis-planetaaristen ajattelu-, elämän- ja olemassaolotapojen uudistamista

---

Vapaan sivistystyön mallitarina: kansakunnan ja kansallisvaltion rakentamisprojekti

Onko kyse myös kansallisvaltion yläpuolisista ja alapuolisista ”projekteista”, joissa vapaan sivistystyön tarkoituksia ja keskeisiä käsitteitä – kansa, kansalaisuus, sivistys, sivistystyön vapaus – on muotoiltu?